

مقایسه استفاده از ادراک حیوانات سودمند در متون اسلامی و زرتشتی

حسین ملانی مرقی^۱

چکیده

همسانی برخی موضوعات باعث می‌شود دو طرف دعوی، با یک شبهه مواجه شده و در مقام نقد، پاسخ‌ها نقضی باشد نه حلی؛ اما گاه غفلت می‌شود که موضوعات همانندنا، دارای جهات مختلفی‌اند که بدون لحاظ آن‌ها نمی‌توان به ایراد شبهه یا پاسخ به آن پرداخت. جواز استفاده از ادراک شتر در متون اسلامی و استفاده از ادراک گاو در متون زرتشتی از این موضوعات است. از ایرادات مسلمانان بر زرتشتیان، استفاده از ادراک گاو در آیین‌های تطهیری است. این ایراد علاوه بر پاسخ‌های حلی زرتشتیان، با پاسخ نقضی استفاده مسلمانان از ادراک شتر مواجه شده است. پژوهش حاضر، با توجه به ابعاد مختلف، فرق‌ها و مبانی طرفین، به موضوع پرداخته است. به نظر می‌رسد با توجه به ابعاد مختلف قضیه و تفاوت نوع مواجهه متون اسلامی و زرتشتی با موضوع، استفاده از ادراک

۱. دانشجوی سطح سه حوزه، رشته نقد زرتشت و باستان‌گرایی.

شتر در متون اسلامی با استفاده از ادرار گاو در متون زرتشتی قابل مقایسه نیست و نمی‌توان در این زمینه از پاسخ نقضی استفاده کرد.

کلمات کلیدی: ادرار، تطهیر آیینی، شتر، گاو، متون اسلامی، متون زرتشتی.

مقدمه

کمتر دینی است که در زمینه حیوانات سخنی نگفته، یا با پرسش‌های مربوط به آن مواجه نباشد؛ از جمله، احکام حیوانات و نقشی که در این زمینه به آن‌ها داده می‌شود؛ بنابراین پیش از پرداختن به اصل موضوع، به احکام و جهات مختلف مواجهه دو طرف، به جایگاه حیوانات و بررسی وجهه مثبت و منفی آن در متون اسلامی و زرتشتی پرداخته می‌شود. به مقتضای موضوع پژوهش حاضر به شتر، گاو و حداکثر حیوانات حلال گوشت یا سودمند بسنده می‌شود. در مسئله حاضر مقاله‌ای وجود ندارد و تنها در موضوع مورد بحث چند مقاله وجود دارد؛ از جمله مقاله «آیین‌های طهارت در دین زرتشتی» نوشته محمد مهدی نوش‌آبادی و عباس رجیبی گوندره در مجله تاریخ اسلام و ایران دوره جدید تابستان ۱۳۹۲ شماره ۱۸، همچنین مقاله «طهارت از منظر عارفان مسلمان» نوشته فاطمه طباطبایی و مهدی مؤمنی، فصلنامه اندیشه دینی، پیاپی ۵۱ (تابستان ۱۳۹۳)، که هر دو مقاله درباره بحث طهارت در اسلام و زرتشت مطالبی را بیان کرده‌اند، ولی مقاله حاضر به صورت جزئی و خاص در خصوص مقوله ادرار حیوانات در دین اسلام و زرتشتی گردآوری شده است.

با توجه به این مقدمه، پژوهش حاضر در دو محور پیگیری می‌شود:

محور اول: جایگاه گاو و شتر در متون اسلامی و زرتشتی

۱. متون اسلامی

در متون اسلامی، حیوان جایگاه ویژه‌ای ندارد و در قرآن، تنها مخلوقات اند برای رفع نیازهای گوناگون انسان^۱ که راهی برای رسیدن به حقائق و قدرت الهی نیز معرفی شده‌اند.^۲ قرآن جایگاه حیوانات را به صورتی تعمیدی پایین‌تر از انسان معرفی کرده است، همانند تشبیه برخی انسان‌ها به چهارپایان؛ زیرا از ابزارهای فهمشان همچون: قلب، گوش و چشم

۱. انعام، ۱۴۲؛ نحل، ۵-۸.

۲. نحل، ۶۶؛ غاشیة، ۱۷.

استفاده نمی‌کنند^۱ و تشبیه عالمان بی‌عمل به خرنای که تنها کتاب حمل می‌کنند.^۲ به نظر می‌رسد از اهداف این تشبیهات، تقدس‌زدایی موجود در باور برخی ادیان درباره برخی حیوانات باشد که داستان معروف گاو بنی اسرائیل از این دست است.^۳ علت دستور کشتن گاو در این داستان، در کلام برخی از مفسران، تقدس‌زدایی از گاو در بین بنی اسرائیل است؛ زیرا ایشان از این جهت که سال‌ها در میان مصریان گاو پرست زندگی کرده بودند، برای گاو حالت تقدس قائل بودند تا جایی که در غیاب حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام مجسمه‌ای از گوساله ساخته و عبادتش کردند.^۴

۲. متون زرتشتی

اما در متون زرتشتی، باید به حیوان با پیش‌درآمد باور به ثنویت نگاه کرد. در زرتشت، حیوانات سودمند مانند گاو، گوسفند و اسب، آفریده اهورا مزدا و حیوانات موزی مانند مار، حشرات و گرگ آفریده اهریمن‌اند.

در این متون حیوانات اهورایی، به دلیل حیوان بودن، جایگاه ویژه‌ای دارند. لذا در اوستا روان گاو نخستین^۵ و بزرگان جانوران آبی، زیرزمینی، پرندگان، دشتی و چرندگان مورد ستایش واقع می‌شوند.^۶

اما در اسطوره‌های زرتشتی، گاو اهمیت بیشتری دارد؛ مانند:

۱. «گاو یکتا آفریده»، پنجمین مخلوق اهورا مزدا. زمانی که اهریمن او را کشت، نطفه‌اش بر زمین ریخت و مزدا آن را به‌ماه برد و از آن انواع گوسفندان را آفرید. پس از مرگ از اندام او ۵۵ نوع غله و ۱۲ نوع گیاه درمانی رویید؛^۷
۲. «گوبدشاه»، موجودی از پا تا نیمه تن گاو و از نیمه تا سر انسان. در ساحل دریا نشسته، به پرستش ایزدان و ریختن زوهر به دریا مشغول است؛^۸

۱. اعراف، ۱۷۹.

۲. جمعه، ۵.

۳. بقره، ۶۷-۷۱.

۴. طه، ۸۳-۹۷؛ طالقانی، ۱۳۶۲، ۱۹۱/۱-۱۹۴.

۵. ویسپرد، کرده ۲۱، بند ۲.

۶. یسنا، هات ۷۱، بند ۹.

۷. دادگی، ۱۳۹۷، ۴۰ و ۶۶.

۸. مینوی‌خرد، ۱۳۹۸، ۷۰، شماره ۶۱، بند ۳۱-۳۶.

۳. «بشکوچ»، گاوی که با دیوان، کارزار دارد؛^۱

۴. «سریوگ» یا «هدیوش»، گاوی که در عصر پادشاهی تهمورث، فرزندان فرواگ و فرواگین بر پشت آن از شش کشور گذشتند. این گاو در یزیش بازسازی مردگان از طرف سوشیانس و یارانش یزش می شود و از پیه آن و هوم سفید، ماده جاودانگی درست کرده و به همه مردم می دهند تا بخورند.^۲

بخش های مختلف عقاید متون زرتشتی نیز با حیوانات خصوصاً گاو رابطه تنگاتنگی دارد؛ مانند:

۱. **خدانشناسی:** اهورا مزدا به آفریننده چهارپایان موصوف است^۳ و «کسی که گله و رمه بخشنده است» از اسامی اوست.^۴ کسانی که برای شادمانی های خود زندگی چهارپایان را تباه می کنند، مورد نفرین او هستند.^۵ هرکس موجب آرامش گوسفند باشد یا آن را بیازارد، ایزد بهمن از او آسوده یا آزرده می شود.^۶ رام،^۷ سپندمینو،^۸ سپندارمذ،^۹ آبان،^{۱۰} تیر،^{۱۱} درواسپ،^{۱۲} مهر،^{۱۳} بهرام،^{۱۴} ارت،^{۱۵} سروش،^{۱۶} گوشورون و گئوش تشن^{۱۷} دیگر ایزدانی اند که در اشکال گوناگون با جانوران مرتبط هستند. دیوها به دلیل عدم اعتراض به گرپن ها و اوسیج ها مورد انتقاد واقع شده اند؛ زیرا گاو را برای ایشان به دست خشم

۱. روایت پهلوی، ۱۳۶۷، ۱۱، ۹۹، شماره ۲.

۲. دادگی، ۱۳۹۷، ۸۳ و ۱۴۷.

۳. یسنا، هات ۵، بند ۱.

۴. هرزدیشت، بند ۷.

۵. گات ها، هات ۳۲، بند ۱۲.

۶. دادگی، ۱۳۹۷، ۱۱۰.

۷. خرده اوستا، سروش باز، ۸۹.

۸. گات ها، هات ۴۷، بند ۳.

۹. گات ها، هات ۴۸، بند ۵.

۱۰. آبان یشت، بند ۱.

۱۱. تیریشت، بند ۵.

۱۲. درواسپ یشت، بند ۱.

۱۳. مهریشت، بند ۵.

۱۴. بهرام یشت، بند ۷ و ۱۱-۱۳ و ۲۳ و ۲۵.

۱۵. زامیاد یشت، بند ۵۴.

۱۶. وندیداد، فرگرد ۱۹، بند ۴۱.

۱۷. یسنا، هات ۳۹، بند ۱.

- می دهند و آن‌ها تنها نگاه می کنند و اینکه گوی‌ها همیشه گاو را به ناله درمی آورند و او را برای گشایش بخشیدن و کشت و ورز از روی دین راستین نمی پرورند.^۱
- برخی از آفت‌های آفریده اهریمن برای آسیب رساندن به حیوانات است^۲ و اهریمن همواره برای از بین بردن حیوانات اهورایی در تلاش است.^۳
۲. **نبوت:** برمبنای گاتاها، اساس برانگیخته شدن زرتشت، پرستاری از گاو و حیوانات است.^۴ از رسالت‌های او این است که نگهداران بد را از چمن محل چرای چهارپایان دور نگه دارد.^۵
۳. **معاد:** هرکس درباره خوراک حیوانات کوتاهی کند و برخلاف قانون، آنان را ذبح کند، بیش از توان از آنان بارکشی کند و در درمان آنان کوتاهی کند، مستحق عذاب است^۶ و اگر آن‌ها را راضی نگه دارد، از نعمت‌های بهشتی برخوردار خواهد شد و مورد سپاسشان واقع می شود.^۷
۴. **جهان بینی:** در بین مظاهر طبیعی، ماه موصوف است به دربردارنده تخمه گاو.^۸ آب در مفید بودن، به گاو شیرده تشبیه شده است.^۹ در بین ستارگان ستاره‌ای به «گوسفند چهره» موصوف است که برای افزایش گوسفندان آفریده شده است.^{۱۰}
- در بخش احکام نیز حیوانات اهورایی، حقوقی دارند؛ مانند:
۱. برخورداری از خوراک با کمیت و کیفیت مناسب؛^{۱۱}

۱. گات‌ها، هات ۴۴، بند ۲۰.

۲. وندیداد، فرگرداد، بند ۶.

۳. زند و هومن یسن، ۲۵۳۷، درایش اهریمن با دیوان، ۷۱.

۴. گات‌ها، هات ۲۹، بند ۱۱-۱۱.

۵. گات‌ها، هات ۳۳، بند ۴.

۶. ارداویراف‌نامه، ۱۳۹۸، ۶۹، فصل ۳۰؛ ۸۸، فصل ۷۷.

۷. همان، ۵۸، فصل ۱۳؛ ۶۰، فصل ۱۴، بند ۸ و ۹.

۸. یسنا، هات ۱، بند ۱۱.

۹. یسنا، هات ۳۸، بند ۵.

۱۰. مینوی خرد، ۱۳۹۸، ۶۰، شماره ۴۸، بند ۱۰ و ۱۱.

۱۱. یسنا، هات ۱۰، بند ۲۰.

۲. رعایت قوانین آیینی مانند عدم استفاده از آب ناپاک برای آن‌ها^۱ و اینکه اگر از مردار بخورد تا یک سال نمی‌توان از فرآورده‌های آن در مراسمات استفاده کرد و متدینین نمی‌توانند از آن استفاده کنند؛^۲

۳. حیوانات در کنار بچه نابالغ، آتش و زن از موجوداتی هستند که باید بیشتر مورد توجه و حمایت قرار بگیرند.^۳

محور دوم: بررسی موضوع استفاده از ادرار گاو و شتر در متون اسلامی و زرتشتی

۱. تبیین دیدگاه متون اسلامی و زرتشتی

۱.۱. متون اسلامی

در احادیث اسلامی نوشیدن ادرار شتر مجاز دانسته شده است. برخی از این احادیث مطلق هستند مانند اینکه در نوشیدن ادرار حیوان حلال‌گوشت ایرادی نیست؛ اما شمار بیشتر احادیث منوط به دارو بودن است. برخی احادیث تنها شیر آن را شفا دانسته‌اند. برخی دیگر علاوه بر این از ادرار سخنی به میان نیاورده‌اند. مابقی درباره ادرار و منوط بودن جواز استفاده از آن به رافع بیماری بودن، آن هم تنها در تنگی نفس است.^۴

۱.۲. متون زرتشتی

مردمکش‌ها پس از گذاشتن مرده در دخمه، سه گام از آن فاصله می‌گیرند و به دلیل تماسشان با مرده، با ادرار چهارپایان یا افرادی که ازدواج با محارم انجام داده‌اند، غسل داده می‌شوند.^۵ موبد، بدن کسی را که با مردار انسان و سگ برخورد کرده یا به آن نزدیک شده، با ادرار گاو نر و سپس آب تطهیر می‌کند. در صورت میسر نبودن این روش، فرد سی بار خود را از بالا تا پایین با ادرار گاو شسته، دست می‌کشد و اگر مردار پاره نشده باشد، این کار را پانزده بار انجام می‌دهد.^۶

موبد، برای تطهیر کسی که مرده را لمس کرده یا بیش از حد مجاز شرعی به آن نزدیک شده، ادرار گاو را بدین ترتیب بر بدن فرد می‌ریزد: بالای سر، میان ابروان، پشت سر، دهان

۱. وندیداد، فرگرد، بند ۳۲-۴۱.

۲. وندیداد، فرگرد، بند ۷۶ و ۷۷.

۳. مینوی خرد، ۱۳۹۸، ۴۸، شماره ۲۸.

۴. حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۱۳/۲۵، ح ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰.

۵. وندیداد، فرگرد، بند ۱۱-۱۳.

۶. وندیداد، فرگرد، بند ۳۵-۳۹ و ۹۷-۱۰۳.

و لب، گوش راست و چپ، شانه راست و چپ، بغل راست و چپ، سینه، پشت، پستان راست و چپ، پهلوی راست و چپ، سرین راست و چپ، شرمگاه، ران راست و چپ، زانوی راست و چپ، ساق راست و چپ، میچ راست و چپ، روی پای راست و چپ، کف پای راست و چپ، انگشت‌های پای راست و چپ و سپس ادامه تطهیر. این تطهیر دو بار دیگر با فاصله سه روز در بین هر مرتبه تکرار می‌شود.^۱

زنی که بچه سقط کرده، اولاً باید سه یا شش یا نه قطره ادرار گاو آمیخته به خاکستر در رحم و زهدان وی ریخته شود. پس از سه شب برهنه شده و خود را با ادرار گاو و آب بشوید تا پاک شود.^۲

طبقات چهارگانه روحانیت، سپاهی، برزیگر و شبان نباید از لباس‌های زنی که بچه مرده به دنیا آورده و لباس و پارچه‌ای که با مرده انسان و سگ برخورد داشته، استفاده کنند. چنین پارچه‌ای اگر از غیر بز و زمین تهیه شده باشد و با منی، خون، ادرار، مدفوع و استفراغ مرده انسان و سگ برخورد نکرده باشد، باید با ادرار گاو نر شسته شود؛ اما اگر پارچه از بز باشد، باید سه بار با ادرار گاو نر شسته و سه بار خاک‌مالی و سه بار با آب شسته شود و سه ماه در لب پنجره خانه باد به او دمیده شود و پس از آن به استفاده زن حائض برسد و اگر از زمین باشد، به همین منظور استفاده می‌شود. بعد از آنکه روش‌های فوق هر کدام شش بار تکرار شود و در حالت فوق شش ماه به آن باد دمیده شود.^۳

اگر زن حائض تا نه روز پاک نشد، بعد از آن باید سه گودال بکنند و در دو گودال آن را با ادرار گاو بشویند و در گودال سوم با آب.^۴

هرگاه فرد، مستقیم یا غیرمستقیم دیوزده و ناپاک شود، باید در برش‌نوم‌گاه، با ادرار گاو نر اخته‌نشده‌ای که طبق آیین ساخته شده، چهاربار خود را بشوید و سپس دو بار با آب.^۵

۱. وندیداد، فرگرد ۹، بند ۱۴-۳۶.

۲. همان ۵، بند ۵۰-۵۱.

۳. همان ۵، بند ۵۷-۵۸؛ فرگرد ۷، بند ۱۳-۱۵.

۴. همان، فرگرد ۱۶، بند ۱۲.

۵. همان، فرگرد ۱۹، بند ۲۰-۲۵.

ظروفی که با مرده انسان یا سگ برخورد می‌کنند، اگر طلایی است باید یک بار با ادرار گاو نر شسته شود و یک بار خاک مالی شود و یک بار با آب شسته شود. برای ظرف سیمین هرکدام دوبار، آهنی سه بار، مسی چهاربار و سنگی شش بار.^۱

۲. بررسی جواب زرتشتیان

۲.۱. جواب نقضی و پاسخ مسلمانان

مشخص شد که ادرار گاو در آیین‌های دین زرتشتی نقش محوری داشته و همیشه همراه آب یکی از پاک‌کننده‌های معنوی و مادی به حساب می‌آمده و به اصطلاح اسلامی هم رافع خبث بوده و هم رافع حدث.

مسلمانان در مقام نقد، این نوع تطهیر را خرافه و ناسازگار با شأن انسانی معرفی می‌کنند. علاوه بر اینکه استفاده از ادرار گاو به دلیل داشتن آمونیاک، برای پوست بدن مضر است. مری بویس درباره دشواری تطهیر نه شبه با ماده پجو که حاوی ادرار گاو است، می‌گوید: «آمونیاک موجود در پجو به مدت نه روز در پوست باقی می‌ماند و باعث آزار و تحریک پوست می‌شد».^۲

زرتشتیان پس از مواجهه با این ایرادات، در پی جواب نقضی، احادیث مذکور در متون اسلامی را ذکر می‌کنند که طبق آن‌ها مسلمانان مجاز به نوشیدن ادرار شتر هستند و هر جوابی که مسلمانان به این اشکال بدهند، ما نیز همان جواب را به ایشان می‌دهیم. اما با کمی تعمق، مشخص می‌شود که این دو موضوع هرچند شبیه یکدیگر هستند؛ اما آن‌گونه که در مقدمه بیان شد در جهات مختلفی با یکدیگر فرق دارند که در اینجا به آن‌ها اشاره می‌شود.

۲.۱.۱. فارق‌های جواز استفاده از ادرار حیوانات در متون اسلامی و زرتشتی

۲.۱.۱.۱. مبنای استفاده

در فقه اسلامی مبنای شرعی بودن استفاده از یک چیز، داشتن منفعت حلال قابل اعتناست؛^۳ بنابراین اگر استفاده از ادرار حیوانات مورد نظر، دارای نفع حلال مورد قبول عقلا باشد، شرعی خواهد بود و الا خیر. از همین جهت استفاده از آن را در رفع بیماری

۱. وندیداد، فرگرد ۷، بند ۷۳-۷۵.

۲. مری بویس، ۱۳۹۷، ۱۵۴.

۳. انصاری، ۱۷/۱ و ۱۸.

جایز دانسته و در غیر آن خیر؛ اما در دین زرتشت همان گونه که گذشت، مبنای استفاده از ادرار گاو، به نظام ثنویت و تأثیر آن در نفی نظام اهریمنی و طرد دیوان برگشت می‌کند.

۲.۱.۱.۲. تقدس حیوان

گذشت که در متون اسلامی، حیوانات برای تأمین نیازهای انسان خلق شده‌اند و تقدس ندارند؛ اما در متون زرتشتی، حیوانات مقدس بوده و در ایدئولوژی، جهان‌بینی و مفاهیم بنیادین نظام ثنوی، حضور محوری، مؤثر و کارآمد دارند.

۳.۱.۱.۲. ماهیت موضوع

در متون اسلامی ماهیت و نوع موضوع ادرار شتر، گاو و گوسفند پزشکی است و این متون تنها حکم جواز و عدم جواز استفاده از آن را بررسی می‌کنند. در روایتی این گونه بیان شده: «بعضی از مشایخ و پیران می‌گفتند: شیر ماده شتران شیری پر شیر شفای هر مرض و آفتی است، ولی برای صاحب تنگی نفس ادرارش خوب است».^۱ این گزاره نشان می‌دهد موضوع نوشیدن ادرار شتر، ابداعی متون اسلامی نیست و فایده پزشکی آن به تجربه ثابت بوده است و طبق همین فایده، حکم جواز نوشیدن بر او مترتب شده است؛ اما در دین زرتشت ماهیت و نوع این موضوع، دینی و برای تطهیر آیینی است.

۴.۱.۱.۲. محدوده استفاده

در متون اسلامی ضرورت و اضطرار مکلف همواره مد نظر شارع بوده است و به سبب قرار گرفتن مکلف در وضعیت اضطرار، تکلیف بر وی آسان گرفته شده است. خداوند متعال در قرآن به صراحت می‌فرماید: «نمی‌خواهد بندگان در انجام احکام با مشکل مواجه شوند».^۲ لذا برای صورت عدم توانایی مکلف بر گرفتن وضو و غسل، تیمم تشریح شده است.^۳ بعضی از احکام دوران جاهلیت، مانند حرمت ازدواج با همسر پسرخوانده لغو شده است.^۴ نابینا، لنگ و بیمار از حضور در جبهه جنگ معاف شده‌اند.^۵ همچنین خوردن مردار، خون، گوشت خوک، حیوانی که به‌روش غیرشرعی یا برای غیرخدا ذبح

۱. حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۱۳/۲۵، ح ۶ و ۵.

۲. الحج، ۷۸.

۳. المائدة، ۶.

۴. احزاب، ۳۷.

۵. فتح، ۱۷.

شده، باقی مانده شکار حیوانات در صورت ذبح نشدن و گوشت‌هایی که با روش‌های غیرشرعی تقسیم شده، برای فرد گرسنه‌ای که به غذایی غیر از آن‌ها دسترسی ندارد، ایرادی ندارد، منوط به اینکه در صورت ضرورت باشد و در استفاده از آن‌ها زیاده‌روی نشود و به اندازه رفع خطر اکتفا شود.^۱ اهمیت مسئله به اندازه‌ای است که برمبنای آن قواعدی همچون «نفی العسر و الحرج» و «الضرورات تنقذ بقدرها» ساخته شده‌اند؛ بنابراین فرد برای رفع بیماری یا حتی عطش و گرسنگی‌ای که جان وی را به خطر می‌اندازد، می‌تواند از حرام‌های قطعی استفاده کند چه برسد به ادرار این حیوانات که جواز استفاده از آن‌ها اختلافی است؛ اما در دین زرتشت استفاده از ادرار گاو محدود به ضرورت نیست و اتفاقاً به جهت کسب طهارت دینی اجباری است.

۲.۱.۱.۵. محل استفاده

در متون اسلامی، محل بررسی استفاده از ادرار حیوانات، تنها نوشیدن است. لذا در متون اسلامی درباره جواز استحمام یا طهارت گرفتن با آن بحثی به میان نیامده است؛ اما در متون زرتشتی محل استفاده، تطهیر دینی و آیینی است.

۲.۱.۱.۶. نوع استفاده

با وجود اختلافات فقهی بین فقها، قدر متیقن متون اسلامی در استفاده از ادرار این حیوانات، درمان کردن به جهت اهمیت بالاتری مانند حفظ جان و دفع بیماری است که در روایات سابق گذشت؛ اما در متون زرتشتی نوع استفاده، تطهیر دینی و آیینی است، بدون وجود اهمیتی بالاتر. مواردی همچون نظام ثنویت و تأثیر در نفی اهریمن و دیوان، اهمیت‌نمایی هستند که حتی امروزه به وسیله خود زرتشتیان بیشتر توجیه می‌شوند تا مورد دفاع واقع شوند.

۲.۱.۱.۷. اختلافی و اتفاقی بودن مسئله

در استفاده و خرید و فروش ادرار حیوانات مذکور در متون اسلامی، بین فقها هم اختلاف مبنا و هم اختلاف فتوا وجود دارد. از فقهای شیعه افرادی همچون سید مرتضی،^۲

۱. البقره، ۱۷۳؛ المانده، ۱۰۷؛ الأنعام، ۱۱۹ و ۱۴۵؛ النحل، ۱۱۵.

۲. شریف مرتضی، ۱۴۱۵، ۴۲۴.

ابن جنید،^۱ ابن ادریس،^۲ محقق حلّی،^۳ فاضل آبی،^۴ محقق سبزواری^۵ و از فقهای سنی مالک، ثوری و زفر،^۶ قائل به جواز استفاده از ادراک حیوانات حتی در صورت مضطر نبودن مکلف هستند. از طرفی فقهای نظیر شهید اول،^۷ محقق حلّی،^۸ علامه حلّی،^۹ شیخ انصاری^{۱۰} و ابن حمزه^{۱۱} استفاده از آن را جز در حال اضطرار جایز نمی‌دانند. از فقهای سنی ابوحنیفه، ابویوسف و شافعی^{۱۲} نیز این دیدگاه را دارند. به همین جهت در طهارت، بیع و شرب آن اختلاف دارند. همچنین بین ادراک شتر و سایر حیوانات حلال گوشت نیز اختلاف نظر وجود دارد. در کل هیچ‌کدام از دو دیدگاه فوق، قطعی نیستند؛ اما متون زرتشتی، پهلوی و اوستایی و موبدان در استفاده از ادراک گاو اتفاق نظر دارند.

۲.۱.۱.۸. جایگاه بحث

در متون اسلامی این مسئله تنها در دو باب متاجر و اطعمه و اشربه آن هم در یک بخش علوم اسلامی، یعنی فقه بحث شده است؛ اما در متون زرتشتی در عقاید، احکام، جهان‌بینی و عمده مسائل مطرح شده است.

۲.۱.۱.۹. رواج عمل

همان‌طور که بیان شد برخی فقهای اسلام، استفاده از ادراک حیوانات حلال گوشت را در هر حالی جایز می‌دانند و برخی نیز تنها در صورت اضطرار استفاده از آن را جایز می‌دانند. همین‌طور مشخص شد که ادراک شتر طبق تجربه ثابت شده برای بیماری‌های تنفسی مفید است؛ اما با این حال، این امر حتی برای رفع بیماری بین هیچ‌یک از مذاهب اسلامی رواج چشمگیری ندارد و مورد اقبال عمومی واقع نیست. چه‌بسا مورد تنفر و تعجب نیز باشد.

۱. حلّی، ۱۴۱۳، ۶۸۶/۲.

۲. ابن ادریس، ۱۴۱۰، ۱۲۵/۳.

۳. حلّی، ۱۴۱۸، ۲۵۴/۲.

۴. آبی، ۱۴۱۷، ۴۳۶/۱.

۵. سبزواری، ۱۴۲۳، ۶۱۶/۲.

۶. النووی، بی‌تا، ۵۴۹/۲.

۷. عاملی، ۱۴۱۷، ۱۷/۳.

۸. حلّی، ۱۴۰۸، ۱۷۹/۳.

۹. حلّی، ۱۴۱۳، ۳۵۳/۸.

۱۰. انصاری، ۱۹/۱.

۱۱. طوسی، ۱۴۰۸، ۳۶۴.

۱۲. النووی، بی‌تا، ۵۴۹/۲.

قطعاً حتی برای درمان، این روش در اولویت جوامع اسلامی نیست و این ماده هیچ‌گاه به‌عنوان دارویی بین مسلمانان شناخته شده نیست و بازار فروش نداشته است؛ اما در دین زرتشتی استفاده از ادرار گاو برای کسب طهارت دینی و آیینی، بسیار رایج و قابل اعتنا بوده و حتی طبق گزارش مری بویس، مستشرق معروف، تا همین اواخر از آن استفاده می‌شده است. او که در بین سال‌های ۱۹۶۳ تا ۱۹۶۴ میلادی یعنی اوایل دهه چهل شمسی، به مدت یک سال در بین زرتشتیان شریف‌آباد یزد و مناطق نزدیک به آن زندگی کرده است، بیشتر آیین‌هایی را که سابق بیان شد، حتی در این روزگار دیده و نقل می‌کند. مری بویس درباره قوانین طهارت و نقش گاو در آن می‌گوید:

«یکی از عناصر کاملاً آشکار در این قانون، عقیده به پاکیزگی آیینی و عملی گاو و همچنین فرآورده‌های آن است».^۱

او درباره هندوان و زرتشتیان می‌گوید:

«برای پاکیزگی، از پیشاب گاو که حاوی آمونیاک بود، استفاده می‌کردند».^۲

او ادامه می‌دهد:

«استفاده از آن به دلیل مسامحهٔ بیش از حد نسل‌های هند و زرتشتی تا قرن بیست ادامه یافت. از این رو، این ماده هنوز نیز حتی بدون تقدیس به‌مثابه عنصری پاک در شریف‌آباد استفاده می‌شد و این چیزی بود که در اوایل اقامتم با آن مواجه شدم».^۳

مری بویس پس از بیان روش تهیه آن در بین زرتشتیان شریف‌آباد یزد، در طول فصل (قوانین و مراسم مربوط به تطهیر آن) به مواردی که در آن از ادرار گاو، چه در قالب خوردن و یا شستن استفاده می‌شده است، اشاره می‌کند.^۴ همچنین در مقدمه کتابش آورده است:

«در شریف‌آباد سنت آن‌چنان قوی است که آقا رستم در ۱۹۷۵ به من اطمینان داد که هیچ‌یک از موضوعات بیان‌شده در این کتاب تغییر بنیادینی نیافته‌اند»؛^۵

۱. مری بویس، ۱۳۹۷، ۱۳۱.

۲. همان.

۳. همان، ۱۳۱-۱۳۲.

۴. همان، ۱۳۱-۱۸۴.

۵. همان، ۱۶.

یعنی انجام آیین‌های تطهیری که بیان شد در دهه پنجاه شمسی نیز ادامه داشته است. نتیجه‌گیری برطبق فرق‌های بیان شده در این بخش پس از طرح جواب حلّی زرتشتیان خواهد آمد.

۲.۲. جواب حلّی و پاسخ مسلمانان

دکتر اردشیر خورشیدیان در مقام پاسخ حلّی به این ایراد مسلمانان می‌گوید:

«اشوپزشکان از بسیاری از گیاهان مانند «سداب»، «گلاب»، «سیر» و غیره استفاده می‌کردند و با استفاده از «ادرار گاو» با روشی بسیار ویژه و تخصصی، محلولی به نام «پادیاب یا نیرنگ» می‌ساختند، که کاربرد پلشت‌بری (ضدعفونی‌کننده) داشت و می‌توانست با مواد نگهدارنده‌ای که در آن موجود بود، تا ده‌ها سال بدون تغییر، شفاف و بی‌بو باقی بماند»^۱.

به نظر می‌رسد جواب دکتر خورشیدیان برای حل مسئله مناسب نیست؛ زیرا در متونی که بیان شد، بحث از ضدعفونی کردن مطرح نیست و همه‌جا صحبت از طهارت دینی و مقابله با دیوان است. آیا در استفاده از محلول ضدعفونی‌کننده تفاوت دارد که از کجای بدن آغاز و به کجای آن ختم شود؟ اگر محلول فوق، ضدعفونی‌کننده است، چگونه است که پارچهٔ برخوردار کرده با مرده بعد از استفاده از آن باید تنها به استفاده زنان دستان برسد؟ اگر این محلول تنها ضدعفونی‌کننده است، چگونه همگان نمی‌توانند با آن ضدعفونی کنند و این امر مختص به موبدان است؟ اگر این محلول تنها ضدعفونی‌کننده است، چرا امروزه از آن به‌عنوان میراث پزشکی ایران باستان استفاده نمی‌شود؟ مضاف بر اینکه در صورت نبودن ادرار گاو، همان‌طور که گذشت باید از ادرار انسان‌هایی که با محارم ازدواج کرده‌اند، استفاده شود. آیا در اینجا نیز ادرار ایشان برای ضدعفونی است یا اینکه در همهٔ این موارد بر مبنای نظام ثنوی عمل می‌شود؟ و در آخر اینکه با ادعای وجود نظام پزشکی در ایران باستان، چه ضرورتی دارد که مسائل این مقوله با اصطلاحات کلامی و اعتقادی نام برده شود؟

نتیجه

از مباحث فوق مشخص شد که مقولهٔ استفاده از ادرار شتر و گاو در متون اسلامی و زرتشتی همانند یکدیگر نیستند و ماهیت و شرایط استفاده از ادرار شتر بر فرض قطعی بودن پذیرش آن در بین فقها، با ماهیت و شرایط استفاده از ادرار گاو در ایران باستان بسیار

۱. خورشیدیان، ۲۲۰.

متفاوت است. به همین جهت زرتشتیان نمی‌توانند از جواب نقضی استفاده کنند؛ زیرا در جواز استفاده از ادراک شتر در متون اسلامی، مسائلی چون ضرورت برای حفظ جان و دفع بیماری مطرح است و همانند زرتشت مبنای آن نظام الهیاتی دین اسلام نیست. از طرفی مشخص شد باوجود رویکرد کلامی متون به این مسئله و تعریف موضوع در این چارچوب، نمی‌توان جواب حلی داده‌شده به این شبهه را پذیرفت.

- (۱) آبی، فاضل، کشف الرموز، علی پناه اشتهاوردی و حسین یزدی، چاپ سوم: انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۷ق.
- (۲) انصاری، مرتضی، مکاسب، چاپ هفدهم: مجمع الفکر الاسلامی، قم، ۱۴۳۲ق.
- (۳) بویس، مری، کانون دین زرتشتی در ایران، حسین ابراهیمیان، چاپ اول: توس، تهران، ۱۳۹۷ش.
- (۴) پورداوود، ابراهیم، خرده اوستا، چاپ دوم: اساطیر، تهران، ۱۳۸۶ش.
- (۵) _____، گات‌ها، چاپ چهارم: اساطیر، تهران، ۱۳۹۴ش.
- (۶) _____، ویسپرد، چاپ دوم: اساطیر، تهران، ۱۳۹۱ش.
- (۷) _____، یسنا، چاپ دوم: اساطیر، تهران، ۱۳۸۷ش.
- (۸) _____، یشت‌ها، چاپ دوم: اساطیر، تهران، ۱۳۹۴ش.
- (۹) تفضلی، احمد و ژاله آموزگار، مینوی خرد، چاپ هفتم: توس، تهران، ۱۳۹۸ش.
- (۱۰) حلّی، ابن ادریس، السرائر، چاپ دوم: انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۰ق.
- (۱۱) حلّی، حسن بن یوسف، المختلف، گروه پژوهش انتشارات اسلامی، چاپ دوم: انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۳ق.
- (۱۲) حلّی، جعفر بن حسن، شرائع الإسلام، عبدالحسین محمدعلی بقال، چاپ دوم: اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۸ش.
- (۱۳) _____، المختصرالنافع، چاپ ششم: المطبوعات الدینیة، قم، ۱۴۱۸ش.
- (۱۴) خورشیدیان، اردشیر، پاسخ به پرسش‌های دینی زرتشتیان، چاپ اول: فروهر، تهران، ۱۳۸۶ش.
- (۱۵) دادگی، فرنبرغ، بندهش، مهرداد بهار، چاپ ششم: توس، تهران، ۱۳۹۷ش.
- (۱۶) رضی، هاشم، وندیداد، چاپ اول: بهجت، تهران، ۱۳۸۵ش.
- (۱۷) ژینیو، فیلیپ، ارداویراف‌نامه، ژاله آموزگار، چاپ ششم: معین، تهران، ۱۳۹۸ش.
- (۱۸) سبزواری، محمدباقر، کفایة الأحکام، چاپ اول: انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۲۳ق.
- (۱۹) شریف مرتضی، علی بن حسین، الانتصار، گروه پژوهش انتشارات اسلامی، چاپ اول: انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۵ق.

- ۲۰) طالقانی، محمود، پرتوی از قرآن، چاپ چهارم: شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۶۲ش.
- ۲۱) طوسی، محمد بن علی، الوسيلة، محمد حسون، چاپ اول: کتابخانه آیت الله مرعشی، قم، ۱۴۰۸ق.
- ۲۲) عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چاپ اول: آل البيت عليهم السلام، قم، ۱۴۰۹ق.
- ۲۳) عاملی، محمد بن مکی، الدروس، چاپ دوم: انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۷ق.
- ۲۴) میرفخرائی، مهشید، روایت پهلوی، چاپ اول: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۶۷ش.
- ۲۵) النووی، المجموع، دارالفکر.
- ۲۶) هدایت، صادق، زند و هومن یسن، چاپ جدید، جاویدان، تهران، ۲۵۳۷شاهنشاهی.